

МЕТОДИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Л. І. Михайлова, д.е.н., професор;

Л. О. Дашутіна, к.е.н., доцент.

Сумський національний аграрний університет

В статті викладено методико-методологічні засади дослідження розвитку зовнішньоекономічної діяльності, кон'юнктури світових ринків, експортно-імпортних операцій сільськогосподарською продукцією та продовольством; охарактеризовано принципи процесу дослідження: системність, комплексність; а також основні методи дослідження: економіко-статистичний, порівняння, рядів динаміки тощо.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експортно-імпортні операції, світовий ринок.

Постановка проблеми. Для кожного дослідника одним із визначальних чинників успішного досягнення поставленої мети та виконання обґрунтованих завдань є вибір методики та методології досліджень. Це в повній мірі стосується також і проведення досліджень зовнішньоекономічної діяльності окремих підприємств, галузей чи країни в цілому. Економічна ситуація в світі та країні складається таким чином, що розвиток товарного ринку залишається важливим чинником економічного зростання країн. Разом з тим відкритість економіки, лібералізація міжнародної торгівлі сприяє та активізує розвиток зовнішньоекономічної діяльності. Загроза світової продовольчої кризи, нестача чистого продовольства через стрімке забруднення сільськогосподарських площ, інтенсивні інтеграційні процеси у світі стимулювали зовнішньоекономічну діяльність підприємств аграрного сектору України. Разом з тим у відомій нам літературі недостатньо висвітлюються питання методики та методології досліджень зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств чи то і формування та розвитку світових аграрних ринків.

Аналіз останніх публікацій та досліджень.

Слід зазначити, що питання методики та методології дослідження зовнішньоекономічної діяльності знаходяться в полі зору провідних вчених-економістів, переважною частиною саме

тих, кого слід віднести до економістів-міжнародників: Л.В. Батченко, І.Р. Бузько, Т.О.Зінчук, О.Є. Кузьмін, Ю.В. Макогон, О.Г.Мельник, Т.М. Мельник, Є.В. Савельєв, О.А.Савченко та інші. Безперечно, ці питання є обов'язковими при проведенні дисертаційних досліджень, присвячених питанням розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Проте залишаються малодослідженими питання обґрунтування методичних підходів щодо визначення кількісної оцінки впливу окремих чинників на розвиток зовнішньоекономічної діяльності, вибору методичного інструментарію, що безпосередньо відбивається на результативності виконуваних досліджень.

Метою наукового дослідження є оцінка сучасних методичних та методологічних підходів, що застосовуються при вивченні проблем розвитку зовнішньоекономічної діяльності, а також обґрунтування перспектив щодо їх застосування в умовах вдосконалення інформаційних технологій та інших глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. За загальноприйнятим визначенням, методологія досліджень – це вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання і найбільш виважені та доцільні шляхи вирішення наукової проблеми. Нам видається вдалим тлумачення поняття методології дослідження одним із

відомих вчених, який характеризував її як сукупність загальних установок та вихідних принципів, що регулюють і оцінюють наукову діяльність та наукове пізнання загалом [1, с. 7]. Проте, зазначає він, методологія – це одночасно і вчення про норми та правила, що регулюють специфічно пізнавальну діяльність, спрямовану на отримання спеціальних наукових знань у вигляді емпіричних фактів, законів чи теорій.

Разом з тим слід зважати на те, що визначальним в методології дослідження є використання саме тих методів економічних досліджень, які дають змогу найбільш повно охарактеризувати природу того чи іншого явища, процесу. Щодо ж методології агроекономічних досліджень, то це система принципів, положень, методів і моделей аналізу або прогнозування розвитку економічних процесів і об'єктів агропромислового комплексу, сільського господарства, сільської місцевості [2, с. 7].

Таким чином, викладені поняття впливають із беззаперечного факту про те, що наукове дослідження, яке є суб'єктивним по суті, має підпорядковуватися об'єктивним законам, що розкривають процес пізнання. А кожне методологічно вірно організоване дослідження не може не опиратися на теоретичні підвалини у вигляді законів функціонування і розвитку об'єкту дослідження, що виконують функцію засобу пізнання та забезпечують ефективне просування у нові галузі знань, пізнання, досліджень.

Зазначимо, що теорія і методологія не можуть розвиватися відокремлено. Звичайно, що виявлення та дослідження законів, рівнозначно також як і дослідження визначених понять, зокрема, формування кон'юнктури світового та регіонального ринків продовольства, прогнозування змін в стані національного ринку продовольства в умовах волатильності зовнішніх ринків, є стрижневими моментами пізнання, та може успішно здійснюватися тільки за умови їх зв'язку з законами логіки. Сучасна методологічна база аграрної економічної науки має також враховувати ті важливі зміни у зовнішньому середовищі, що відбуваються значно швидше, а ніж опрацьовуються та вдосконалюються уже існуючі методичні підходи, та зумовлюють необхідність обґрунтування та вибору нових підходів до проведення наукового пізнання.

Так, О.М. Бородіна виділяє такі особливості

Вісник Сумського національного аграрного університету

Серія «Економіка і менеджмент», випуск 4 (59), 2014

сучасної методології досліджень: міжгалузевий підхід, комплексне оволодіння різноманітними прийомами та методами; підвищення ролі інтуїції дослідника у процесі наукової діяльності та роль системного аналізу [3, с. 13].

Ми, як і більшість дослідників, визнаємо важливість системного підходу та основних напрямків цього методологічного напрямку в дослідженні, хоча і не відкидаємо важливості і інших підходів: процесного та ситуаційного, які ми також застосовуємо в своїх дослідженнях за умов стрімких змін складових елементів оточуючого середовища.

Сприйняття того, що «будь-яка система – це внутрішньо організована сукупність взаємозв'язаних елементів, що утворюють єдине ціле і спільно діють для досягнення поставленої мети» [4, с. 36], стало вихідною методологічною базою нашого дослідження, в основу якого ми спробували покласти системний аналіз та комплексний підхід.

Наше розуміння *системного аналізу* збігається з викладеним, що характеризує вивчення об'єкта дослідження як сукупності елементів, які утворюють систему, а *комплексний підхід* дає змогу досліджувати визначену ситуацію, явище як окремий об'єкт, що має різні прояви та відмінності. Проте слід зазначити, що системний аналіз та комплексний підхід є тісно взаємопов'язаними і не можуть бути реалізованими (застосовуватися) відокремлено один без одного [5, с. 19].

Загальновідомо, що системою може виступати будь-яка визначена сукупність. Тому кон'юнктура світового та регіонального ринків, як об'єкт дослідження, становить складну і динамічну соціально-економічну систему, до складу якої входять агенти ринку (суб'єкти господарювання та інституції), відносини між якими регламентуються відповідними визначеному часу «правилами гри». Виходячи із того, що збільшення числа елементів, що входять в систему та стають відповідно відокремленими об'єктами дослідження і таким чином зумовлюють зростання складності як самої системи, так і проведення дослідження, нами були виділені найбільш важливі чинники, що впливають на процес формування та розвитку зовнішньоекономічної діяльності та які покладені в основу системного аналізу нашого

дослідження. До основних із ним нами віднесено:

- обсяги експорту основних видів сільськогосподарської продукції вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності;

- обсяги імпорту основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства в Україну;

- географічна структура зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів - резидентів України;

- волатильність (змінюваність) світових ринків основних видів сільськогосподарської продукції за цінами, гравцями (країнами-конкурентами); попитом та пропозицією тощо;

- складові тарифного та нетарифного обмеження зовнішньої торгівлі як прояви регуляторних інструментів зовнішньоекономічної політики країн – основних гравців світових ринків сільськогосподарської продукції та продовольства.

Однак, кожний елемент системи, який включений нами в ході дослідження, являє собою також окрему соціальну-економічну систему. Взаємодія включених в систему елементів, врахування їх взаємозв'язку та взаємообумовленості, забезпечує появу нових інтегративних якостей, не властивих її частинам і компонентам, що утворюють цю систему.

Таким чином, вихідною методичною базою дослідження зовнішньоекономічної діяльності підприємств має бути системний аналіз та комплексний, діалектичний підхід, що зумовлює необхідність вивчення окремих елементів і системи в цілому в постійному русі, змінах, в процесі постійного оновлення. Це є важливим не

тільки для пізнання суті економічних категорій, але і для формулювання висновків щодо практичного їх застосування, прийняття управлінських рішень на різних рівнях ієрархічної системи управління в аграрному секторі України.

Так, дослідження розвитку процесів експортно-імпортової діяльності сільськогосподарською продукцією доцільно здійснювати із застосуванням економіко-статистичного методу (визначення обсягів експорту та імпорту окремих видів продукції та оцінка розвитку їх зміни); застосування рядів динаміки доцільним виявляється при вивченні та характеристиці змін у часі показників товарної та географічної структури експорту та імпорту; графічні методи застосовуються для наочного зображення виявлених тенденцій в змінах обсягів експорту та імпорту, переліку основних країн-партнерів ЗЕД, цін на основні види продукції. Широке застосування в дослідженні особливостей розвитку зовнішньоекономічної діяльності, особливо при аналізі аналітичної інформації, має метод порівняння. Для узагальнення отриманих результатів можна застосовувати методи індукції, дедукції та інші загальноприйняті методи і сучасні економіко-статистичні прийоми із застосуванням ПЕОМ та пакетів прикладних програм.

Для прикладу здійснимо оцінку розвитку експорту продукції рослинництва, яка є переважаючою у структурі зовнішньоекономічної діяльності країни (рис.1).

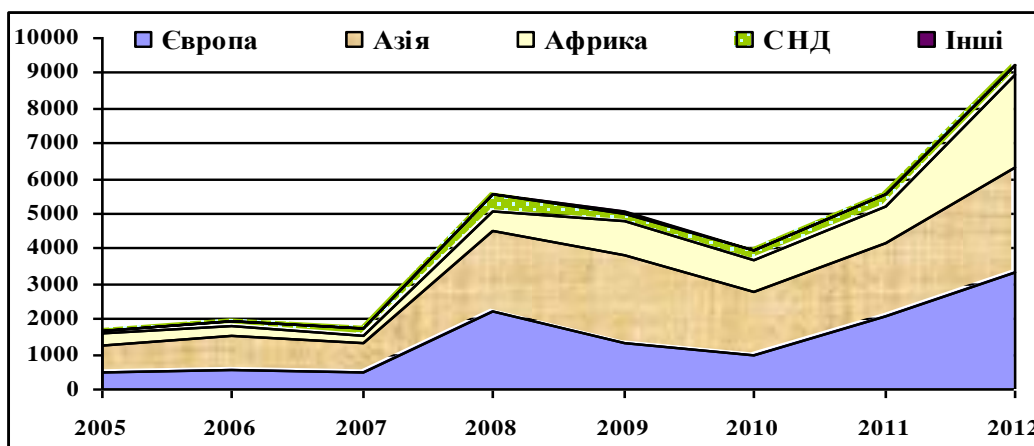

Рис.1. Динаміка експорту продукції рослинництва за географічними регіонами світу, млн. дол. США*

Джерело: [6, с.16]

Слід зазначити, що основу експорту рослинницької продукції становлять зернові та білково-олійні культури, що є сировиною для переробки. Разом з тим експорт продукції тваринництва із України характеризується незначною тенденцією зростання за обсягами (в 1,3 рази) та розширенням географічної структури: з 77 країн в 2005 р. до 117 – в 2012 р. Питома вага експорту тваринницької продукції має стійку тенденцію до зниження: від 17% у 2005 р. до 8,5% - у 2012 р., а серед товарів тваринного походження найбільшою є частка молокопродуктів: від 88,1 (2008 р.) до 63,7% (2012 р.) при водночас зростанні питомої ваги м'ясопродуктів – від 8,4 (2006 р.) до 32,8% (2012 р.) [6, с.18].

Сьогоднішні можливості експорту свинини у понад три рази перевищують поточні обсяги виробництва, а отже, нарощування експорту в країни Митного союзу можливе за умови зростання обсягів виробництва свинини м'ясопереробними підприємствами. Те ж саме стосується і яловичини. Поточна квота Митного союзу на морожену яловичину у 36 разів перевищує обсяги її виробництва м'ясопереробними підприємствами України, отже, за умови відсутності нетарифних обмежень потенціал експорту яловичини в країни Митного союзу обмежений лише можливостями вітчизняного виробництва. Обсяги ж виробництва мороженого м'яса птиці в Україні становить лише 18% від тарифної квоти Митного союзу, що свідчить про потенціал щорічного нарощування обсягів його експорту на рівні 146 тис. т [7].

Аналіз динаміки обсягів імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства показує, що з 2005 р. Україна наростила як імпорт продукції тваринництва (в 3,4 рази), так і збільшила обсяги ввезення рослинницької продукції: від 525,5 млн. дол. США

в 2005 р. до 2429,7 млн. дол. США – в 2012 р. Вивчення товарної та географічних структур експортно-імпортних операцій аграрною продукцією України показує, що переважаючою часткою експорту продукції з поглибленим рівнем переробки та доданою вартістю до останнього року характеризувався вектор міжнародної співпраці з країнами СНД, зокрема, Російською Федерацією. Разом з тим в структурі імпорту в Україну як продукції тваринництва, так і в цілому продовольства, найбільш відчутний приріст припадає на країни Європи (зростання в 3,6 рази), а їх частка становить майже половину всього імпорту.

Застосовуючи *графічний* метод представлення результатів дослідження, на рис. 2 відобразимо основних країн-партнерів України у зовнішній торгівлі сільськогосподарською продукцією в рамках ЄС.

При проведенні досліджень розвитку експортно-імпортних операцій та їх прогнозуванні слід враховувати вплив цінової кон'юнктури світових продовольчих ринків, що, безперечно, відбивається на розвитку ЗЕД окремих його учасників. Для прикладу приведемо ціни на м'ясо свиней в Україні, що мають тенденцію до підвищення і ця тенденція є цілком об'єктивною, тому що в усіх країнах світу зараз відбувається подорожчання свинини. За результатами досліджень прогнозується підвищення ціни на свинину на кілька відсотків щомісяця у листопаді та грудні. Подорожчання з початку кожного року, як правило, буває короткостроковим – на тиждень-два під дією високого попиту, що, безумовно, спричинено зростанням попиту у зв'язку з новорічними та різдвяними святами. Але поступове підвищення ціни буде відбуватися через загальне здорожчання у країн-сусідів та її високої собівартості в Україні через високі ціни на корми та питання з кредитуванням [8].

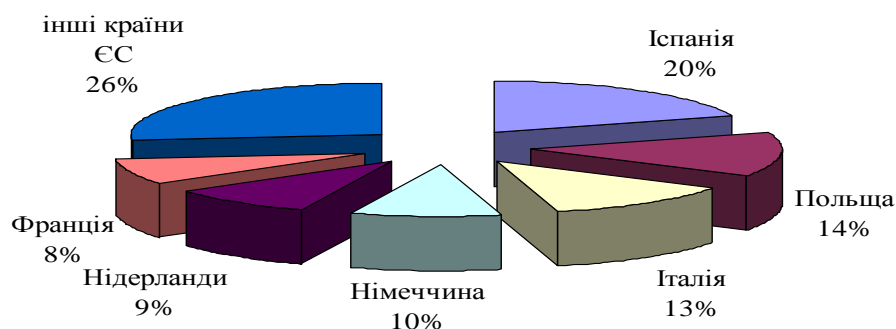

Рис. 2. Географічна структура зовнішньоторговельного обороту України з ЄС у 2012 р.

Джерело: за даними Держкомстату України.

Окремо слід зупинитися на особливостях методичних підходів при дослідженні та прогнозуванні процесів експорту основних видів сільськогосподарської продукції, наприклад, зернових, і, зокрема, пшениці. *Системність* методичного підходу тут полягає у необхідності врахування інструментів зовнішньоекономічної політики України та інших країн - основних гравців цього ринку при прогнозуванні змін на світовому та регіональному ринках, що оперативіно запроваджуються (наприклад, експортні квоти) та спричиняють швидкі зміни на світових ринках (в обсягах пропозиції та цінах), а, відповідно, це відбивається на стані ринкової рівноваги в країні.

Важливою характеристикою кон'юнктури світового та регіонального ринків основних зернових культур для України (пшениці, кукурудзи) є її *мінливість*. Саме тому для оцінки стану ринку та його складових нами досліджувалися, окрім останніх двох років, ще й щомісячні коливання ціни, обсягів попиту та пропозиції упродовж останнього маркетингового року.

При проведенні дослідження зовнішньоекономічної діяльності, а також кон'юнктури світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції і продовольства за УКТ ЗЕД 01-24 та виявленні впливу її на стан ринкової рівноваги на аграрному ринку України, а також при узагальненні та прогнозуванні тенденцій розвитку змін на ринках продовольства, зокрема, свинини, слід враховувати *культурологічні чинники* (державні та релігійні свята, традиції та звичаї українського народу). Тому і прогнози та перспективи змін

ринкової рівноваги на ринку свинини, наприклад, мають враховувати чутливість попиту та віддзеркалювати деяке зниження попиту в кінці листопаду - грудні до кінця року, а потім зростання упродовж січня – лютого з подальшим його зниженням [9].

Висновки та пропозиції. Аграрний сектор України за роки незалежності цілеспрямовано та впевнено ввійшов до світового ринку та позиціонував себе як важливого та впливового гравця на окремих його сегментах з основних видів сільськогосподарської сировини та продовольства. Вхідження України у світо господарські зв'язки, реалізація задекларованих інтеграційних прагнень щодо входження до визначених міжнародних угруповань, безперечно, відбивається на розвитку зовнішньоекономічної діяльності окремих її галузей, в тому числі, впливає на міжнародну торгівлю сільськогосподарською продукцією та продовольством [10].

Таким чином, сукупне і вибіркве використання усіх викладених методичних підходів дає змогу забезпечити достатню достовірність одержаних оцінок і прогнозних даних, правильно оцінити конкретні моменти розвитку зовнішньоекономічної діяльності та мінливості кон'юнктури світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції і продовольства за УКТ ЗЕД 01-24 та виявленні впливу її на стан ринкової рівноваги на аграрному ринку України, і на цій основі визначити перспективи і раціональні шляхи підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на різних щаблях управління аграрним сектором економіки України.

Список використаної літератури:

1. Шиян В.И. Теоретико-методологические основы исследования эффективности производственного потенциала // В.И. Шиян / Оценка производственного потенциала в хозяйственном механизме АПК: Сборник научных трудов / Харьковский сельскохозяйственный институт им. В.В. Докучаева. – Харьков. - 1990. – С. 6-13.
2. Аграрная экономическая наука на рубеже веков: методология, традиции, перспективы развития. – М.: Энциклопедия российских деревень, 1999. – 326 с.
3. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
4. Завадський Й.С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: Підручник. – К.: Вища шк., 1992. – 367 с.
5. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: Монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
6. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та ін.]; за ред. С.М.Кваши. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 80 с.
7. Осташко Т.О. Перспективи та ризики у торгівлі сільськогосподарськими товарами з країнами Єдиного економічного простору / Т. О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.../10_Ost.pdf
8. Кон'юнктура та перспективи світових аграрних ринків [текст]: монографія / І.М.Волкова, О.М. Варченко, В.Є. Данкевич [та ін.]; за ред. О.О. Зінчук // К.: Центр учбової літератури, 2013. – 670 с.
9. Михайлова Л.І. Методологічні засади дослідження кон'юнктури світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції та продовольства / Л.І.Михайлова, А.М.Михайлов // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект// Коллектив авторов. – Сборник научных трудов. Донецк: Дон НУ, 2013. – Т.1. - 410 с. – 235-237.
10. Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру: монографія. / за наук. ред. д.е.н, проф. Л.І. Михайлової. Суми: ПП Вінниченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2014, - 432 с.

Михайлова Л.І., Дашутіна Л.А. Методика і методологія дослідження внешнеэкономической діяльності.

В статті изложены методико-методологические основы исследования развития внешнеэкономической деятельности, конъюнктуры мировых рынков, экспортно-импортных операций сельскохозяйственной продукцией и продовольствием; охарактеризованы принципы процесса исследования: системность, комплексность; а также основные методы исследования: экономико-статистический, сравнения, рядов динамики и т.д..

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экспортно-импортные операции, мировой рынок

L. Mykhaylova, L. Dashutina. Methods and methodology of foreign economic activity's research.

Methodical and methodological foundations of the research of foreign economic activity development, conjunctures of the world markets, export-import operations by agricultural products and food set out in Article. Describes the principles of the research process: consistency, comprehensiveness; and also basic methods: economics and statistics, comparison, the ranks of dynamics, etc.

Keywords: foreign trade, export and import transactions, the global market

Дата надходження до редакції: 30.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Красноруцький О.О.